

Jože Pirjevec

ITALIJANSKA POLITIKA DO NASTAJAJOČE JUGOSLAVIJE

Referat na 24. zborovanju slovenskih zgodovinarjev na Ptuj 28. 9. 1988.

Na začetku 20. stoletja je Italija sicer začela misliti na možnost gospodarskega prodiranja v balkanski prostor, pri tem pa je vodila nadvse previdno zunanjo politiko, ki jo je pogojevalo prepričanje, da je najbolje, če se na sosednjem polotoku ohrani status quo. Samo če to ne bi bilo mogoče — tako so mislili v Rimu — bi bilo primerno in celo potrebno podpreti tiste sile med balkanskimi narodi, ki so stremele k osvoboditvi izpod tujega jarma.¹ Bosanska kriza leta 1908, je v bistvu potrdila upravičenost takšne politike in pokazala, v kolikšni meri so bila prazna tista upanja, ki so se pojavila v nekaterih južnoslovanskih krogih in ki so računala na podporo Italije v boju proti habsburški monarhiji.² Res je sicer, da je v Italiji prišlo do žolčnih časopisnih napadov na dunajsko vlado, a obenem ne gre pozabiti, da sta tudi nacionalizem in iredentizem zadobila zaradi Aerenthalove avanture nov zagon. Zunanji minister Tittoni je tako v svojem znanim govoru v mestecu Carate izjavil, da v Rimu zaradi sprememb na Balkanu računajo na možnost teritorialnih kompencij, pri čemer je več kot očitno cikal na zahteve po Tridentinski, ki so jih Italijani postavili leta 1878 v trenutku vzhodne krize. Vendar je v Tittonijevem primeru šlo bolj za doneče besede kot za povsem izdelano politično misel, saj se je samemu ministrskemu predsedniku Giolittiju zdelo primerno, da svojega zunanjega ministra demantira z ugotovitvijo, da Italija potrebuje miru in da se ima prav v zvezi z Avstroogrsko in Nemčijo zahvaliti za svoj napredek in razvoj.³

Bosanska kriza in še pozneje balkanske vojne so dale, kot smo rekli, zagona italijanskemu nacionalizmu in iredentizmu, ki je začel dobivati v tem času, da uporabimo Slataperjevo oznako, imperialistične poteze. Z druge strani pa so povzročile tudi, da so nekateri intelektualni krogi socialističnega in liberalnega kova ponovno odkrili Mazzinijeve ideje in videnja. V teh skupinah sicer niso pozabili na »neodrešene« (iredentni) sonarodnjake znotraj habsburške monarhije, a obenem so bili tudi prepričani o nujni plodnega dialoga z vsemi drugimi »svobodnimi« narodi, predvsem z Južnimi Slovani. Bissolati, Salvemini, Albertini, Amendola, Borgese, Ferrero, Stuparich, Slataper so bili najvidnejši predstavniki te kulturno-politične struje, ki je zadobila povsem do ločne oblike šele v času prve svetovne vojne. Medtem ko so na vladni ravni, v številnih diplomatskih poročilih in v nacionalističnem tisku na široko govorili o »slovanski nevarnosti«, je Gaetano Salvemini, znani zgodovinar in opo rečniški socialist, že 8. novembra 1914 objavil v časopisu »Il Secolo« članek z naslovom »Dalmacija«. V njem ni samo ugotavljal, da je v tej deželi večina prebivalstva hrvaške in srbske narodnosti, temveč je tudi trdil, da je v korist Italije, če se poveže z Južnimi Slovani in si tako zagotovi obrambo pred nemškim pritiskom, ki bo ostal nevaren tudi po vojni. Izhajajoč iz teh ugotovitev

¹ Armando Pitassio-Francesco Guida, La politica estera italiana e gli Slavi del Sud nei rapporti delle Legazioni di Belgrado e di Sofia nei periodi 1904—1908 e 1911—1913, Materiali di Storia 3, Annali della Facoltà di Scienze politiche, 1. 1978—79, 15, Università degli Studi di Perugia, str. 63.

² Prav tam, str. 80.

³ G. Sabbatucci, Il problema dell'irredentismo e le origini del movimento nazionalista in Italia, Storia contemporanea 3, 1970, str. 60; I. Bonomi, La politica italiana da Porta Pia a Vittorio Veneto, Torino, 1972, str. 191; E. Decleva, L'Italia e la politica internazionale dal 1870 al 1914, Milano, 1974, str. 130—132.

je Salvemini predlagal rimski vladi, naj se odpove svojim zahtevam po Dalmaciji.⁴

Toda v tistem dramatičnem trenutku, ko so bili posebno meščanski krogi pijani od nacionalistične evforije, je bil seveda močnejši glas onih, ki so trdili, da je popolna nadvlada nad Jadranom za Italijo življenjskega pomena. Med temi je prednjačil zunanji minister Sidney Sonnino, ki je z Antanto leta 1915 podpisal tajni londonski pakt, po katerem naj bi savojska monarhija za svojo udeležbo v vojni na strani Anglije, Francije in Rusije dobila ne samo Tridontinsko in Trst z Istro, temveč tudi Južno Tirolsko do Brennerja, Dalmacijo, Valono, Dodekaneške otoke, vpliv nad srednjo Albanijo in celo vrsto območij v mali Aziji in Afriki. Ta politika, ki je dobila svoj najbolj prikladen izraz v geslu o »svetem egoizmu«, seveda ni bila vseh tistim političnim dejavnikom — večinoma socialistom — ki so bili nasprotni italijanskemu vstopu v vojno, pa tudi ne tako imenovanim »demokratičnim interventistom«, ki so sicer zagovarjali zvezo z Antanto, nikakor pa ne imperialističnega iredentizma, o katerem smo govorili zgoraj. Eden njihovih najbolj vidnih predstavnikov, Leonida Bissolati, vodja male Reformistično-socialistične stranke, ki je bil od leta 1916 do leta 1919 član vlade, je zaman pridigal: »Na vzhodni obali Jadrana nas čaka nadvse plemenita in povsem jasna naloga. Povezali bomo (Jugoslovane) s zahodnim svetom. Na tak način bi lahko ustvarili v južni Evropi nekakšno moralno in ekonomsko enotnost...«⁵

Ko je bil ustanovljen Jugoslovanski odbor, ga je velik del italijanskega tiska, za katerim ni bilo težko opaziti vpliva vlade, obtožil, da je v službi Dunaja in da izvira, kakor je rekel takratni ministrski predsednik Boselli, iz sovražnikovih intrig.⁶ In ko je bila leta 1917 podpisana Krfska deklaracija, s katero so bili položeni temelji bodoči jugoslovanski državi, je dobil italijanski ambasador pri srbski vladi, grof Carlo Sforza, naročilo, naj se uradno pritoži, ker v uvodu omenjenega dokumenta ni bila omenjena, skupaj s Francijo, Veliko Britanijo, Rusijo, ZDA, tudi Italija. Šlo je seveda le za izgovor; pravi vzrok italijanskega nezadovoljstva je iskati v dejstvu, da je bila Krfska deklaracija v ostrem nasprotju z Londonskim paktom, saj je, neupoštevajoč italijanske zahteve po nadvladi nad Jadranom, predvidevala ustanovitev države Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki naj bi segala od Tržaškega zaliva do Boke Kotorske. Ni samo naključje, da je Sonninov list »il Giornale d'Italia« prav na dan, ko je bila podpisana Krfska deklaracija, objavil članek s trditvijo, da se kuje proti Italiji vsega zaničevanja vredna zarota.⁷

Ne da bi razumeli novih razsežnosti, ki jih je na mednarodno sceno prinesla intervencija ZDA v vojno, februarska in oktobrska revolucija, razpad habsburške monarhije, s katerim tri leta prej ni nihče računal, so italijanski voditelji še vedno vztrajali, tudi po novembru 1918, v svojih »faraonskih sanjah«. Predvsem velja to za zunanjega ministra Sonnina, za katerega je bil Londonski pakt, alfa in omega vsakršne politične modrosti, manj pa za ministrskega predsednika Orlanda, ki je poleti 1918 celo mislil na vladno krizo, zato da se znebi svojega trdovratnega sodelavca, a za takšno potezo ni imel ne dovolj moči ne dovolj poguma.⁸ O nuji bolj prožne politike v zvezi z jugoslovanskim vprašanjem se je sicer v liberalnem taboru dosti govorilo, čim bolj je postajalo jasno, da je Italija zaradi svoje nepopustljive politike in nasprotovanja Wilsonovim kompromisnim predlogom na Pariški mirovni konferenci vedno bolj osamljena. Tako je na primer bivši zunanji minister Tittoni v pogovoru s Sforzo tožil, da »...nas je ta dobri človek (Sonnino) prikoval na nekaj jadranskih

⁴ G. Salvemini, *Dal Patto di Londra alla Pace di Roma*, Torino, 1925, str. 9—14.

⁵ R. Colapietra, Leonida Bissolati, Milano, 1958, str. 233, 234.

⁶ Atti Parlamentari, Camera dei Deputati, sessione 1913—1916, vol. X, str. 11.119.

⁷ L. Zeno, *Ritratto di Carlo Sforza*, Firenze, 1975; D. Sepić, Italija, Saveznici i Jugoslavensko pitanje, 1914—1918, Zagreb, 1970, str. 189—205.

⁸ I. Bonomi, *La politica italiana dopo Vittorio Veneto*, Torino, 1953, str. 20, 21.

čeri in pri tem pozabil na kolonije, mandate, surovine, vojne dolgove, na vse, kar je v resnici pomembno.⁹ Proti takšni nepopustljivi politiki se je z vso svojo avtoriteto dvignil tudi najbolj ugleden italijanski časopis tega časa, *Il Corriere della Sera*, katerega direktor, Albertini, je bil že od začetka vojne eden najbolj vnetih zagovornikov sporazuma z Južnimi Slovani. Kljub temu, da se je torej oblikovala znotraj samega vladajočega liberalnega tabora močna opozicija proti Sonninu, je temu uspelo voditi italijansko politiko v skladu s svojimi prepričanji vse do junija 1919, in do tega časa tudi prepričati uradno priznanje nove države SHS.¹⁰ V tem obdobju je polemika videla na okopih še vedno tiste protagoniste, ki so v njej sodelovali že med vojno. Na eni strani so bili nacionalistični in vojaški krogi, ki so vedno glasneje govorili o »pohabljeni zmagi« in s svojimi parolami vedno bolj vplivali na široke ljudske množice, zbegane od ekonomske in moralne krize. Na drugi strani pa so stali ljudje velikega intelektualnega prestiža, a brez pravega političnega zaledja, kot so bili že omenjeni Bissolati, Salvemini in Amendola, ki so zaman pozivali k zdravi pameti, govorili o nuji sporazuma s sosedi v imenu Mazzinijevih in Wilsonovih načel.¹¹

V italijanskem političnem prostoru sta bili v tem času aktivni še dve stranki, ki sta zagovarjali zmerno politiko, namreč socialistična (na katero je seveda odločilno vplival Lenin s svojimi nacionalnimi idejami) in na novo ustanovljena katoliška stranka (*Il partito popolare*). Toda obe sta svojo pozornost preveč usmerili v notranje probleme države, da bi ju bilo kaj posebej slišati v zvezi z zunanjimi. Poleg omenjenih sil se je začela v povojnem času pojavljati še tretja, fašistična, ki je v svojem začetnem obdobju koreninila v revolucionarnem sindikalizmu, v oporečniškem socializmu in nacionalističnem anarhizmu in je bila do ortodoksnega socializma dosti manj sovražna, kot bi se dalo sklepati iz poznejšega razvoja. Vsekakor pa je bil premik fašistov z anarhoidne leveice na reakcionarno desnico dokaj hiter, saj je do njega prišlo v relativno kratkem obdobju poldrugega leta. V tej metamorfozi pa je ostala nedotaknjena ena ideološka prvina: namreč odločilni nacionalizem, katerega glasnik je bil Mussolini še pred koncem vojne. Tako je na primer v svojem listu »*Il Popolo d'Italia*« že jeseni 1918 pisal, da je vsako popuščanje slovanskim zahtevam na Jadranu absurdno in neopravičeno in da je treba v pričakovanju miru začrtati armistijsko linijo, ki bo lahko postala, če bo treba, tudi bojni okop.¹²

Na začetku 1919 je prišlo v milanski Scali do incidenta, ki je kar simbolično nakazoval, katere sile se bodo uveljavile v italijanskem političnem življenju in svojo zmago dosegle s sredstvi nerazumnega patosa in nasilja, ne pa racionalnega in strpnega dialoga. 11. januarja je Liga za društvo narodov povabila Bissolatija (ki je v tem času že izstopil iz vlade iz protesta proti Sonninu), da predava o svojih političnih pogledih. Začel je govoriti o južni Tirolski in se jasno izrazil proti njeni aneksiji; do problema Dalmacije in vzhodne meje ni prišel, ker ga je množica, v kateri so bili futurist Marinetti, Mussolini in cela vrsta bodočih fašistov, porogljivo prevpila. Naslednjega dne je »*Il Popolo d'Italia*« z mastnimi črkami naslovil svojo prvo stran: »Naj vedo v Italiji in v svetu: Milan Bissolati jevega govora ni prenesel.«¹³

Z izrednim posluhom za strasti, strahove in željo po močni roki, ki so prežemale široke ljudske množice, je Mussolini od tega trenutka dalje začel sistematično igrati na protijugoslovansko struno, ne da bi se mu bilo treba pri iskanju novih gesel o zunanjem sovražniku še posebej truditi, saj je bilo dovolj, da je uporabil tista, ki so jih pred njim skovali že nacionalisti. V številnih manifestacijah, shodih in pohodih, ki so v tem času burili italijanski vsakdan, se je

⁹ C. Sforza, *Jugoslavia*, Milano, 1948, str. 154.

¹⁰ L. Albertini, *Venti anni di vita politica*, Bologna, 1953, knj. II, passim.

¹¹ Claus Gatterer, *Im Kampf gegen Rom*, Dunaj, 1968, str. 308.

¹² *Il Popolo d'Italia*, 2. sept., 22. okt., 1918.

¹³ C. Gatterer, n. d., str. 306, 307.

tako na trgih in ulicah samo po sebi skovalo zavezništvo med skrajnimi nacionalisti in fašisti, da kmalu med enimi in drugimi ni bilo mogoče več razločevati. V kolikšni meri je bil fašizem s svojo udarno zagnanostjo in vojaško organizacijo dobrodošel konzervativnim meščanskim krogom, je kmalu postalo očitno v Trstu, kjer so lokalni iredentisti našli v florentinskem škvadrstu Francescu Giunti, posebno po požigu slovenskega Narodnega doma, julija 1920, svojega najpristnejšega glasnika.¹⁴

D'Annunzijeva avantura z maršem na Reko, z ustanovitvijo Kvarnerske republike in z vso bombastično propagando, kakršne je bil zmožen ta brez dvoma nadarjeni pesnik, je med leti 1919 in 1920 še prilila olja na ogenj že tako vzplamtelih strasti. Dejstvo, da so z D'Annunzijem simpatizirali tudi nekateri vplivni vojaški krogi, ki so zamerili vladi, da v Parizu ni znala prodreti z italijanskimi zahtevami, je pesnikovemu podvigu dalo razsežnosti, kakršnih bi sicer ne imel, saj se je bilo celo bati vojaškega puča.¹⁵ V tej napeti situaciji je prišlo v Italiji do oblikovanja nove vlade, ki ji je predsedoval Nitti, medtem ko je zunanji resor vodil Tittoni. Oba stara in izkušena državnika sta razumela, da je politika, kakršno je do sedaj vodil Sonnino, ne samo škodljiva na mednarodni ravni, temveč tudi nevarna za notranjo trdnost države. Konec leta 1919 je tako dozorel »Nittijev kompromis«, s katerim so se Italijani odpovedali Londonskemu paktu, obenem pa zahtevali garancije za italijanstvo Reke in Zadra ter demilitarizacijo jugoslovanske obale. To ponudbo so januarja 1920 sicer Jugoslávani zavrnil, je pa vendar nakazala vsaj možnost sporazuma med obema sprotima državama. Wilson je 4. marca 1920 zato predlagal, naj se o problemu meje pomenita obe zainteresirani vladi, češ da bodo zavezniki podprli kakršnokoli rešitev, ki bo sprejemljiva za Rim in Beograd.¹⁶

Maja je prišlo do prvih pogovorov, katerih so se udeležili z italijanske strani Giolitti in Sforza (predsednik vlade in zunanji minister), z jugoslovanske pa Pašić in Trumbić. O Giolittiju se je vedelo, da že od samega začetka ni pripisoval velikega pomena Londonskemu paktu, Sforza pa je že kot ambasador pri srbski vladi navezal prijateljske stike s Pašićem, in je pogosto nasprotoval Sonninu zaradi njegove jadranske politike. Po njegovem je bilo treba doseči med Italijo in Jugoslavijo prijateljski sporazum, ki naj bi zajezil nemški »Drang nach Süden« in obenem preprečil vsakršno možnost habsburške restavracije v srednji Evropi. Pri tem je bil prepričan, da morajo biti Italijani kot Jugoslávani pripravljeni na koncesije, ne da bi se seveda odpovedoval misli, naj Italija kot velika sila igra hegemonistično vlogo v vzhodnem Sredozemlju in naj zase iztrži, tudi na teritorialnem področju, čimveč.

Rapalski sporazum je v tem smislu prava mojstrovina grofa Sforze, saj je od Jugoslavije dosegel vse (ali skoraj vse), kar je bilo mogoče doseči, ne da bi s tem usodno ogrozil sam obstoj nove države. Nasprotno, v trenutku njene velike šibkosti ji je tudi nekaj dal: namreč gotovo mejo na zahodu, podporo v sporu z Bolgarijo in zagotovilo, da bo Italija na njeni strani, če bi se cesarju Karlu uspelo vrniti na dunajski ali budimpeštanski prestol. Italija je tudi priznala integriteto kraljevine SHS, in se s tem odpovedala vsakršnemu vmešavanju v problem Črne gore, kjer so pristaši dinastije Petrović računali na podporo Rima.¹⁷ Rapalski sporazum je sicer usodno zadel Slovence, pa tudi Hrvate, toda v svojem razsvetljenem gledanju na svet je bil grof Sforza prepričan, da bo čas zacelil tudi to rano. Verjel je, da bo Italija do slovanske manjšine znala voditi jezikovno in kulturno politiko, vredno njene tisočletne civilizacije, obenem pa tudi računal na bolj konkretne trenutke: »Če se ne bosta sporazu-

¹⁴ Elio Aphi, Trieste, Bari, 1988, str. 113, 114.

¹⁵ E. Caviglia, *Il conflitto di Fiume*, Milano, 1948, str. 69; P. Alatri, Nitti, D'Annunzio e la questione adriatica, Milano, 1959, str. 448.

¹⁶ I. Lederer, *La Jugoslavia dalla conferenza della pace al trattato di Rapallo*, Milano, 1966, str. 302–310.

¹⁷ A. Giannini, *Trattati ed accordi per la pace adriatica*, Roma, 1923 *passim*.

mela iz ljubezni«, je zapisal nekaj dni po Rapallu, »pa se bosta oba naroda, Italijani in Jugoslovani, sporazumela zaradi skupnih koristi in potreb«. ¹⁸

Pri ocenjevanju Rapallske pogodbe ne gre prezreti, da je bil Sforza zaradi nje v domovini tarča hudih napadov in očitkov. V Italiji je prišlo do pravega vala nacionalističnih manifestacij in nemirov, ki so še omajali že tako šibko Giolittijevo vlado. Z druge strani pa so tiste demokratične sile, ki so že leta govorile v prid sporazumu z Jugoslavijo, pozdravile pogodbo z navdušenjem. To se je povsem očitno pokazalo v parlamentarni debati ob njeni ratifikaciji, ko je Salvemini ostro nastopil proti tistim, ki jo odklanjajo ali pa jo navidezno sprejemajo, ne da bi se odpovedali svojim iredentističnim idejam. Pri tem je mislil na Orlanda, Sonnina, Salandro, na stari štab liberalnih veljakov, ki se iz protesta proti pogodbi niso udeležili ne parlamentarne razprave ne glasovanja. Vzdržali so se tudi socialisti, čeprav je njihov glasnik, Treves, v svojem posegu demagoško ugotavljal, »da je sporazum hotela, razumela in vsilila proletarska volja obeh dežel, ki je vladama dala razumeti svojo odločno željo po miru«. ²⁰ Mussolini je s svoje strani — in to v polemiki s fašisti iz Julijske krajine — dal sporazumu svoj plačtet, češ da je v danem trenutku edini izhod iz krize. Obenem pa je ugotovil, da se Italijani ne smejo pustiti omrežiti od nekaterih jadranskih otokov in obal, temveč da morajo usmeriti svoj pogled v Sredozemlje, kjer je njihov resnični življenjski prostor. Še pred konec leta pa je »Il Pópolo d'Italia« že pisal o »reviziji, ki nas more pripeljati do dinarskih gora«. ²¹ S tem pa so bili položeni temelji tisti politiki sovražnega odnosa do Jugoslavije, ki jo je v naslednjih dveh desetletjih rimska vlada skoraj nepretrgoma vodila, in s tem povsem sprevrgla osnovni koncept Rapalskega sporazuma.

Riassunto

LA POLITICA ITALIANA NEI CONFRONTI DELLA NASCENTE JUGOSLAVIA

Jože Pirjevec

L'autore esamina nel presente articolo la politica italiana nei confronti del problema jugoslavo così come si andò delineando dal 1908 fino alla costituzione del Regno dei Serbi, Croati e Sloveni nel 1918. Egli pone in luce le aspirazioni del governo italiano, manifestatesi in maniera eloquente già con il Patto di Londra nel 1915, di inserire i Balcani nella propria sfera d'influenza. D'altro canto però espone anche il pensiero di quegli intellettuali e uomini politici italiani, come Bissolati, Amendola, Borgese, Albertini, che si opponevano a tale modo di pensare, sostenevano l'opportunità di trovare con i popoli jugoslavi un'intesa di lunga durata e proponevano pertanto al governo di Roma di riconoscere il Comitato jugoslavo e, dopo la guerra, il nuovo Regno. Dopo un cenno al conflitto italo-jugoslavo durante la Conferenza di Pace di Parigi, l'autore si sofferma in maniera particolare sulla genesi del Trattato di Rapallo e cerca di enucleare il pensiero del suo principale artefice, il conte Carlo Sforza. A suo avviso il Trattato non va visto, come spesso accade nella storiografia jugoslava, solo come un diktat del ministro degli esteri italiano, ma piuttosto come un compromesso che imponeva sì al Regno SHS dolorosi sacrifici territoriali, ma offriva anche notevoli vantaggi politici. Il patto antiasburgico e la prospettiva di buoni rapporti con l'Italia significavano per il giovane Stato, la cui posizione internazionale era più che mai precaria, dei punti a suo favore di non trascurabile importanza. Se essi ben presto, per l'avvento dei fascisti al potere in Italia, si dimostrarono privi di significato, non può essere addebitato sul conto di Sforza, la cui politica estera, soprattutto per quanto riguarda la Jugoslavia, venne stravolta da Benito Mussolini.

¹⁸ Ludovico Garruccio, Dopo Osimo: una nuova dimensione diplomatica, *Affari Esteri*, 1. IX., st. 33, 1977, str. 17.

¹⁹ *Atti Parlamentari, Camera dei Deputati, sessione 1919—1920, Discussioni, vol. VI, str. 5835.*

²⁰ *Il Popolo d'Italia*, 14. dec. 1920.